

Uit Brabant

Op bezoek in Brabants Haarlem

Leo Adriaenssen

De vlucht

In 1579 onderwierp 's-Hertogenbosch zich aan het gezag van de koning van Spanje. De gevolgen waren vreselijk, want de stad had zich met deze politieke keuze tot onverzoenlijke vijand verklaard van de opstandelingen. Deze gingen op initiatief van Willem van Oranje over tot een reeks van verschroeide-aardecampagnes, die bijna een decennium lang aanhielden. Vooral het weerloze platteland werd daarvan de dupe; het werd geplunderd, verbrand, verwoest en grotendeels ontvolkt. Gepest door de economische blokkade verlieten ook veel Bosschenaars hun woning. Wat de sluiting van de Schelde in 1585 voor Antwerpen was, was de onderwerping van Den Bosch aan Spanje in 1579.

Veel meierijenaars zochten een goed heenkomen. Boeren waren gebonden aan hun land, maar wie geld had of een ambacht verstond, kon elders een nieuw bestaan opbouwen. Het linnen weven was in stad en meierij van Den Bosch wijd verspreid en linnenwevers zwermden uit naar veilige plaatsen met een linnennering, zoals Goch, Harlingen, Sneek, Amersfoort en vooral Haarlem. Naar Haarlem vertrokken zij niet met tientallen, maar met honderden en zelfs duizenden. De combinatie van veiligheid met economische perspectieven leidde tot een aanzuigende werking: niet alleen vond gezinshereniging plaats, maar soms weken complete familienetwerken uit naar Haarlem. Binnen de kortste keren herbergde deze stad een bloeiende Brabantse gemeenschap, met eigen armenzorg en eigen functionarissen in de linnengilden en de gereformeerde diaconie. Een deel van de Haarlemse binnenstad ging zelfs Brabants Kwartier heten.

Leven en lot van de familie Verschuyl

De familie Verschuyl uit Gestel en Eindhoven biedt een voorbeeld van het reilen en zijlen van meierijsse migranten in Haarlem. Tussen 1580 en 1600 arriveerden elf twaalf individuen en gezinnen van deze naam in de Spaarnestad. Sommigen hadden zich eerst gevestigd in Goch. Allen bekeerden zich tot het gereformeerde geloof en voor zover bekend waren allen werkzaam in de productie of handel in linnen stoffen. Van de ongehuwden kozen de meeste in Haarlem een partner uit de regio of plaats van herkomst: Breugel, Dommelen., Eindhoven, Hamont, Sint-Oedenrode, Stratum, Waalre, Woensel.

Nadere kennismaking met enkele familieleden leert hoe de integratie in de Haarlemse samenleving verliep. Jan Gerrits Verschuyl, schepen van Eindhoven, vertrok in 1582 of 1583 met zijn gezin naar Haarlem. Hij was koopman in lijnwaden en in 1592 en 1595 aalmoezenier van de Brabantse armen. Zijn zoon Hans Verschuyl, te Eindhoven geboren in 1555, was koopman van garen en exporteerde met zijn broer Dirck lijnwaad naar La Rochelle. Dirck was in 1601 aalmoezenier van de Brabantse armen en trouwde met Mayken Reynders uit Gestel, die met haar ouders in Haarlem komen wonen.

Hans Verschuyl de jonge (1555-1613) deed in Haarlem goede zaken. Zijn zonen Guilliaem, Hans en Dirck vestigden zich te La Rochelle, toentertijd een belangrijke internationale handelspost. Zijn dochter Judith trouwde met Henrick Everswyn, koopman te Haarlem en zoon van een Bossche immigrant. Dochter Hester trouwde met Abraham de Block, koopman op Frankrijk, belastingontvanger en in 1618 om politieke redenen verbannen. Guilliaem Verschuyl keerde terug naar Haarlem, sloot een rijk huwelijk, was kandidaat-bewindhebber van de WIC, maar verspeelde het vermogen van zijn schoonmoeder. Op verzoek van zijn vrouw werd hij in 1635 opgesloten in het tuchthuis, waar hij zes jaar van zijn leven sleet.

Ook Hans' broer Dirck Verschuyl (1562-1609) ging het naar den vleze. Zijn zoon Peter vestigde zich als koopman in Maaseik, zoon Willem vertrok naar Dublin, evenals zoon Henrick (die overigens zijn zwangere vrouw en kinderen achterliet). Dochter Heylken trouwde met Dirck van den Broeck, koopman en schepen te Eindhoven, en Styntgen trouwde met Hubrecht van Leest, koopman te Amsterdam. De overige kinderen bleven in Haarlem: Dirck Verschuyl was linnenkoper met handelsagenten in Antwerpen en Spanje was in 1627-1653 herhaaldelijk diaken of ouderling van de gereformeerde gemeente, Hans Verschuyl was een succesvolle twijnder, Catalina trouwde met de schoonschrijver en schoolmeester Thomas Pieters uit Breugel en Sanneken was gehuwd met Maerten Verhoeven, garenkoper met Spaanse en Engelse handelscontacten en zoon van een Woenselse immigrant.

Neef Aert Verschuyl († 1640) uit Gestel kreeg negen kinderen. Hester trouwde met Abraham Tierens uit een welgestelde Vlaamse migrantenfamilie, maar ging bankroet in 1651. Lijntgen trouwde met Harmen van der Brunt, die in 1649 als kanonier in dienst van de WIC naar Brazilië vertrok; zij raakte aan lager wal en was in 1646-1649 wegens haar 'ergelijke leven' en openbare dronkenschap opgesloten in het werkhuis. Zij was voorgegaan door haar zus Abigael, die in 1636 en 1638 in het tucht- of werkhuis was gedetineerd. Sara vertrok samen met haar man Claes van Oudenhoven naar Brazilië. Rebecca belandde in 1653 in de stedelijke gijzelskamer, werd in 1655 en 1656 op kosten van haar familie in het werkhuis geplaatst, maar werd, omdat zij de pest kreeg, in een besmet huis ondergebracht. Lijntgen

trouwde met Jan van Oudenhoven, die zo aan lager wal raakte, dat zijn schoonvader hem in 1631 600 gulden gaf om opnieuw een huishouden op te zetten. Ten slotte was er zoon Izaak, die in 1635 op verzoek van zijn vader, broers en zusters verplicht op een verre reis was gestuurd (dat wil zeggen uitzending met de VOC of WIC, wat een kans van 50 procent op overlijden betekende). De Gouden Eeuw was voor menigeen loodgekleurd.

In latere generaties van de familie Verschuyt domineerden respectabele middenstanders. De garentwijnder Hans en de meester-lintmolenmaker Michiel waren nog actief in het linnenbedrijf, maar Dirck werd chirurgijn, Jacobus edelsmid en David deurwaarder. De laatste hing in 1695 aan zijn huis een uithangbord waarop een Bossche koek was geschilderd. Dat deed hij om zijn buurvrouw te pesten, die eenzelfde uithangbord had, maar het stedelijke monopolie had om Bossche koeken te bakken en te verkopen.

Noord-Brabantse huisnamen

Een wandelaar werd in de Gouden Eeuw te Haarlem gemakkelijk geconfronteerd met de aanwezigheid van Noordoost-Brabanders. Hij of zij zou niet alleen op of bij de Grote Markt De Bossche Koek passeren, maar ook huizen met uithangborden als Kasteel van Helmond (vermoedelijk aan de Raamgracht), Helmonds Bosch, Hof van Brabant (Kruisstraat), Stad van Grave (Grote Houtstraat), De Brabantse Ketting, De Brabantse Wagen (Lange Veerstraat), De Brabantse Koetswagen (Koningsstraat), Eindhoven (Grote Houtstraat, Koningsstraat), Het Wapen van Eindhoven (Klein Heiligland), tapperij De Drie Brabanders (Wagen- of Herenweg bij de Grote Houtpoort), de kroeg Budel (Smedestraat) en twee huizen 's-Hertogenbosch (een in de Grote Houtstraat en een buiten de Kruispoort). Budel kan een ronsel- en ontmoetingsplaats zijn geweest voor het talrijke blekersvolk, dat elk jaar uit de Peel en de Kempen naar de Haarlemmer en Kennemer linnenblekerijen kwam om te werken als meid of knecht. Bossche, Eindhovense en Graafse ondernemers waren de pioniers geweest van deze Haarlemse bedrijfstak, die toonaangevend in Europa werd.

Andere huizen kregen namen die herinnerden aan de plaats van herkomst: De Vergulde Walrus in de Frankestraat was van een familie uit Waalre en Het Vergulde Varken aan de Krocht was van Uman Nijs uit het toen nog Varkensweert geheten dorp Valkenswaard. Dan waren er nog de huizen Het Vlaamse Vlas in de Lange Veerstraat, waar Joost Jans uit Rixtel woonde en een vlasbraakmolen exploiteerde, Het Vlashuis aan het Groot Kerkhof, waar de garenhandelaar Willem Dirck uit Dommelen en zijn vrouw Anneken Verschuyt woonden, De Stijfse ton in de Zijlstraat, waar Jasper Pauwels uit 's-Hertogenbosch potas brandde (een grondstof voor de blekerijen), De Twee Zijden Smallen in het Groot Heiligland dat Gerrit Joosten uit Eindhoven in 1608 verkocht aan Pieter Jacobs

uit Eindhoven (een smal was een lijnwaad met een zijden inslag of geheel van zijde) en Het Gekroonde Bloeiende Vlas in de Koolstraat, waar de lintwever Jan Stuyck uit Woensel woonde.

Wie nu Haarlem bezoekt, zal weinig of geen Brabantse invloeden meer bespeuren. Hooguit kan het Hofje van Oorschot (Kruisstraat 44) herinneren aan Oirschot in Kempenland. Het begon met Elias Gijsberts, die kort na de politieke partijwisseling van 's-Hertogenbosch in 1579 met zijn ouders Oirschot verliet en in Haarlem neerstreek. Hij verdiende aanvankelijk de kost als lintwever, maar ging in zaken en verhandelde lijnwaden naar Londen. Bovendien verwierf hij Het Gulden Vlies aan de Grote Markt. Daarmee nestelde zich een meierijenaar als herbergier op de politiek en economisch belangrijkste locatie van de stad en hij werd in die functie opgevolgd door migranten uit Stratum en Helmond. Zij waren niet de enigen op de Grote Markt: Elias' buurvrouw, Lijntje Reyniers uit Gestel bij Eindhoven, runde het wijnhuis De Druif, dat later werd uitgebaat door Mayken Verschuyl en haar echtgenoten. En Jan van den Gevel uit Woensel verwierf de herberg Het Stadhuis van Haarlem aan de Grote Markt. Hij ging failliet in 1687.

Beter boerde de familie Van Oirschot, stammend van de waard in Het Gulden Vlies; zij werd rijk in de wijn- en de houthandel. Uit de nalatenschap van de in 1768 overleden Wouter van Oorschot werd een hofje voor behoeftige ongehuwde vrouwen van boven de 50 gesticht.

Armen en elite

Veel meierijsse immigranten kwamen arm en stierven arm. Er waren wel sociale voorzieningen: in de beginjaren een Brabantse armenkas met eigen aalmoezeniers, later de gereformeerde en doopsgezinde diaconieën en de stedelijke aalmoezeniers. Bovendien waren er talloze gasthuizen en hofjes. Door middel van een groots opgezette loterij werden in 1606 fondsen verzameld voor een oudemannenhuis. Een aantal van de loterijmeesters kwam uit stad en meierij van Den Bosch en zij wisten hun lootjes niet alleen af te zetten onder met name Brabantse Haarlemmers, maar ook aan handelsrelaties in Gemert, Helmond, Eindhoven en elders in de meierij. Het gebouw werd geopend in 1608 en twee jaar later solliciteerde de linnenwever Willem van Goirle uit Tilburg naar een plaats, die hij drie of vier jaar later kreeg toegewezen. Meierijenaars en Bosschenaars werden ook opgenomen in instellingen als het werk- of tuchthuis, het weeshuis, het arme-kinderhuis en het ziekgasthuis. Kinderen van rooms-katholieke ouders werden dan in een moeite door tot de ware gereformeerde religie bekeerd.

Meer fortuinlijke Noordoost-Brabanders drongen door tot de elite van Haarlem. Tot de toplaag – patriciaat of regentenklasse –, gingen de families Everswijn uit 's-Hertogenbosch en Van Clarenbeeck uit Grave behoren. In de sub-top van aalmoezeniers, gasthuisregenten,

diakens en ouderlingen kwam menige streekgenoot terecht. Maeyken Willems uit Helmond was in 1657-1665 regentes of moeder van het juist opgerichte arme-kinderhuis en haar man, Jan Denen uit Helmond, regeerde deze instelling in 1675. Hij noemde zijn huis in de Barteljorisstraat Het Wapen van Helmond.

Frans Hals en de Brabantse kleur

Ondanks het massale karakter van de migratie uit de meierij van Den Bosch en Grave, vond er een snelle integratie in de Haarlemse samenleving plaats. Dat was met name te danken aan het profijt dat de stad trok: de linnenproductie, -veredeling en -handel gedijden er bij. Bovendien leverde de Noord-Brabantse *input* verschillende kunstschilders van faam op. Het bekendst zijn Adriaen en Isaac van Ostade, zonen van een Eindhovense vader en een Woenselse moeder. Judith de Leyster was langs vaderskant een kleindochter van een Tilburgse immigrant. Aan haar wordt momenteel een tentoonstelling gewijd in het voormalige oudemannenhuis van Haarlem, thans Frans Halsmuseum. Dit museum herbergt verschillende schilderijen van de naamgever waarop meierijenaars van de eerste of tweede generatie figureren. Van de hand van Frans Pieters de Grebber hangt er bovendien een schuttersstuk uit 1619, waarop Thomas Hendricks uit Strijp was afgebeeld, die op geheel Stalinistische wijze (om politieke redenen) was weggeretoucheerd en enige jaren later op last van het stadsbestuur weer werd teruggeschilderd. Dirck Verschuyl staat als sergeant van de kloveniers (1630-1633) samen met de schilder Frans Hals op een ander schuttersstuk.

De eerste vrouw van Frans Hals, zelf een geboren Brabander (Antwerpen), was Anneken Harmens (1590-1615), wiens vader uit 's-Hertogenbosch kwam. Met dit huwelijk trouwde Frans Hals in een familie die de Bossche tradities van het bleken van lijnwaad en het verhandelen van linnen stoffen op Spanje ook in Haarlem in ere hield.

Het bezoek aan Brabants Haarlem in de Gouden Eeuw leert dat Hollands welvaren niet voor iedere immigrant was weggelegd. Daarnaast overheerst de indruk van een soepele integratie met behoud van veel eigen kleur.

1950 woorden

Plaatjes

1. Regentessen van het arme-kinderhuis met Maeijken Willems uit Helmond als tweede van links. Zij was regentes van 1657 tot haar overlijden in 1665. In 1638 was zij gehuwd met Jan Jans Denen uit Helmond, die als lijnwaadreder, makelaar in linnen stoffen en tenslotte koopman in garen en linnen fortuin had gemaakt. (Schilderij van Jan Salomons de Bray, 1664. Frans Halsmuseum.)
2. De kloveniers van Haarlem, in 1633 geschilderd door Frans Hals. De derde van links achteraan is Dirck Verschuyt en geheel rechts zit de schilder. (Frans Halsmuseum.)
3. Hofje van Oorscot aan de Kruisstraat en de Krocht. (Pentekening door Cornelis van Noorde, 1769. Noord-Hollands Archief.) 53-002430M
4. Boven de ingang van het hofje was gebeiteld:
Wouterus van Oorscot
Laat hier zyn liefde blyken
Den armen tot een troost
En voorbeeld aan de rijken
Overleeden den 19 Maart a° 1768
5. Herberg Het Gulden Vlies aan de Grote Markt (in de zeventiende eeuw van de meierijse families Van Oirschot, Strijbosch en Van Hemselroy), getekend in 1818, toen Het Brabantse Koffiehuis links daarnaast was afgebrand. (Pentekening uit 1818. Noord-Hollands Archief.) 53-000383M
6. Aquarel van het tuchthuis door A.A. Hillebrand, 1904. (Noord-Hollands Archief.) 53-002229G
7. Het arme-kinderhuis met de Pinkmolen aan de Kinderhuisvest. Aquarel door Wybrand Hendriks, 1811. (Noord-Hollands Archief.) 53-002454M
8. De toegangspoort van het oudemannenhuis aan het Groot Heiligland – later Frans Halsmuseum. (Pentekening van Cornelis van Noorde, 1769. Noord-Hollands Archief.) de deelnemers aan de loterij van 1608 waarmee het tehuis was bekostigd, hadden elk een gedichtje ingeleverd. Dat van Goort Gerrits uit Budel gaf blijk van anti-paapse sentimenten:
Een dronckaert op een ton
Een paeter op een non
Een paep op een bagijn
Soo heeft elck het syn.
Hij won er een lepel mee. In 1618 werd Hendrick Willems Verschuyt uit Eindhoven in het tehuis opgenomen, in 1621 Hendrick Gerrits Verschuyt, ook uit Eindhoven. 53-000298M

9. Grafzerk van Hilleken Jans van Steensel en haar man Hendrick Cornelis in de Sint-Bavokerk. Hendrick kwam uit Weert en was koopman en makelaar in lijnwaden met Engelse handelscontacten. (Pentekening van Pieter van Looy, 1880. Noord-Hollands Archief.) 53-001884K
10. Grafzerk van Jan Jans Teyts uit 's-Hertogenbosch, een koopman die in 1618 werd verkozen tot schepen van Haarlem en later burgemeester was. (Pentekening van Pieter van Looy, 1880. Noord-Hollands Archief.) 53-001928K
11. Grafzerk in de Sint-Bavokerk van Otto Frans van Flodrop uit Eindhoven, een rijke koopman te Haarlem, en zijn vrouw Jeannette van Bredenhoff. (Pentekening van Pieter van Looy, 1880. Noord-Hollands Archief.) 53-001941M

De deelnemers aan de loterij voor het oudemannenhuis van 1606 leverden elk een versje in, waarvan hier twee meierijse voorbeelden. De eerste, Goort Gerrits uit Budel, gaf blijk van anti-paapse sentimenten en won een lepel. De tweede, Hendrick Joosten uit Woensel, gaf te kennen aan pensioen toe te zijn.

1. *Een dronckaert op een ton, een paeter op een non, een paep op een bagijn, soo heeft elck het syn.* Gort Gerrijtsen van Beul (uit Budel) wint een lepel.
2. *Wye cant passen dan diet coeren doet wassen. Henderick Yoosen van Woenssel es moe gheweven. Et soude hem ghelycken dat hem den hoesten prys soude gelucken.*